

АРГУМЕНТИРАНИ ПОЛИТИКИ ЗА КУЛТУРА В БЪЛГАРСКИ ВАРИАНТ

Нели Стоева

Резюме

Текстът представя, въз основа на актуален казус, традиционните аргументи за провеждане на политики и реформи в областта на културата в България. Относителната оскъдност на тази аргументация е коментирана в контекста на неизползваните възможности за информационно осигуряване на политиките за култура. Възможността да се изработи аргументирана национална стратегия за развитието на българската култура минава през постигането на консенсус върху общосподелена визия, цели и приоритети, но и през внимателна оценка и анализ на актуалното ѝ състояние, основани върху цялостно познание за културната сфера.

EVIDENCE-BASED POLICIES FOR CULTURE – BULGARIAN STYLE

Nelly Stoeva

Abstract

The text represents, based on a topical case, the traditional evidences used for implementing policies and reforms in the Bulgarian cultural sphere. The relative scarcity of the evidence base is discussed in the context of the underused possibilities for informing cultural policies. The ability to develop evidence-based national strategy for culture demands reaching a consensus upon commonly shared vision, ends and priorities, but also careful assessment and analysis of its current state, based on thorough knowledge of the cultural sphere.

“По отношение на методиката на финансиране на театрите и културните институти в областта на сценичните изкуства, която досега се е осъществявала на базата на продаден билет, министър Стоянович посочи, че според него системата е несъвършена. „Тя е била въведена, за да увеличи пазарното съревнование и свободата на това съревнование вътре в гилдията”, поясни той. Според него се налага системата да бъде преосмислена, тъй като утежнява бюджета, а няма гаранции, че качеството на продукта е еднакво добро в цялата страна.”¹

След като през първите 100 дни се опитвахме да върнем влака на културата обратно в релсите му, сега предстоят реформи, заяви министърът на културата Петър Стоянович. И обяви първата - ще се променя методиката за финансиране на театрите, тъй като сегашната утежнявала бюджета. Не му харесва, че някои от театрите

¹ “Петър Стоянович: възстановихме диалога с неправителствения сектор и гилдиите”, пресконференция на Министъра на културата по повод 100-те дни на управление, <http://mc.government.bg/newsn.php?n=3855&i=1>, последно достъпен на 29.09.2013г., курсив мой, б.а.

намаляват цената на билетите и така пълнят залите. Но тъй като и държавата плаща субсидия за всеки билет, се харчели много средства.²

Реформите в българския театър не започват от министър Стоянович, а по всяка вероятност и няма да завършат с него. При все това той е първият, който така открито декларира, че би му се харесало да има високи цени на билетите и празни зали – заключение, което логично следва от цитираните по-горе негови изказвания. По този начин няма да се натоварва с излишни разходи бюджета. Тази аргументация би била валидна, ако приемем предпоставката, че при формирането на политиките за култура основен определящ фактор е размерът на разходите за бюджета. Такъв фактор обаче не може да бъде открит в нито един официален политически документ. Напротив, в управленската програма на настоящето правителство се декларира следното: “Присъединяване към декларацията за достъп до култура на младите хора, иницирана от Българската асоциация на работодателите в областта на културата (БАРОК) и Българска асоциация на младежките работници”³.

В отчета на настоящето правителство за първите 100 дни от управлението “100 мерки за 100 дни” под № 40 присъства следната мярка: “Министерството на културата се присъедини към Декларацията за достъп до култура на младите хора, иницирана от Българска асоциация на работодателите в областта на културата (БАРОК) и Българска асоциация на младежките работници (БАМПА). Разработват се мерки за разширяване на достъпа на младите хора до култура, както и идентифициране на ресурси в рамките на националните, общинските и оперативните финансиращи програми.

Резултат: Очакваният ефект от тази мярка за гражданите е засилване на интереса към културата и гарантиране на достъпа до култура на младите хора.”⁴

Горепосочената декларация е подписана на 30.05.2013г от БАРОК и БАМПА⁵. Декларацията, съставена в стилистиката и формата на декларациите на европейските институции, съдържа съвместни намерения на двете подписали я институции за улесняване достъпа на младите хора до култура, намаляване пречките за този достъп, насърчаване разработването на дългосрочни координирани политики в тази посока, развитие на познанието, обмяна на информация, практики и опит за достъпа на млади хора до култура, както и насърчаване изпълнението в България на приоритети, определени в заключенията на Съвета на Европейския съюз за насърчаване на творческо поколение и достъп на младите хора до култура.

Интересно е, че аргументът за достъп на младите хора до култура, формулиран като един от приоритетите на Правителството, напълно отсъства от всички изказвания на Министъра на културата, за това пък аргументът за бюджетните ограничения неизменно присъства. Предстоящите нови реформи в областта на сценичните изкуства също се обосновават с бюджета, а не с достъпа. Между двете групи аргументи съществува противоречие, тъй като бюджетните ограничения неизбежно ще доведат и до ограничения във възможностите за достъп: по-малък брой представления, по-ограничени средства за

² “Възгледите на един министър за театралното творчество”, http://www.webcafe.bg/id_1774391163, последно достъпен на 29.09.2013г., курсив мой, б.а.

³ Държавност, развитие справедливост. Икономически и социални приоритети на Правителството, Раздел “Развитие и закрила на българската култура. Духовността – национален приоритет”, стр.44. <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0211&n=67&g=> последно достъпен на 29.09.2013г.

⁴ Отчет на правителството за първите сто дни “100 мерки за 100 дни”, стр.52, 13.09.2013г., <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0211&n=74&g=>, последно достъпен на 29.09.2013г.

⁵ <http://www.bgamr.org/page/1054/>, последно достъпен на 29.09.2013г.

образователни програми, по-малко средства за популяризиране на сценичната продукция и пр. Как би могло да бъде обяснено това противоречие?

Аналогична бе ситуацията с изложените през 2010-2011г. от Министър Рашидов аргументи за въвеждането на системата на делегираните бюджети в театрите: “Пазарният принцип е реформата в културата. Целият свят е на пазарен принцип, само ние сме на отглеждане. Не може културата ни да не е продаваема, а само да я храним. Тя може да излезе на пазара, защото стимулатор ще бъдат световните сцени. Иначе ставаме лениви и си стоим по областите. Там, където има конкурентност и произвеждат таланти, могат да излязат на пазара, защото пълнят салоните. Но празните салони говорят за продукт, който не се продава.”⁶

В друго свое изказване Министър Рашидов доразвива тази своя теза: “За съжаление не сме в тежка финансова криза. Но се оказа, че някои представители на артистичния свят не са разбрали това. И този “плач” за пари не е много почтен. Заради **намаления бюджет** на Министерството на културата се налага да бъдат “свити”, поне на хартия, 15% от бюджетите на театрите (...) Редно е обаче артистите и музикантите да пореботят за своите зрители, а не само да “лежат” на издръжката на министерството”⁷

Не е необходимо човек да чете между редовете, за да установи, че както аргументите за въвеждане на системата на делегирани бюджети в театрите, така и аргументите срещу тази система, напълно се изчерпват с необходимостта от бюджетни ограничения. Аналогични са аргументите за провеждане на цялата театрална реформа от 1990 до днес. Впрочем тези аргументи на практика са универсални и необорими. Независимо от това, че влизат в противоречие с предизборните и управленските програми на всички правителства.

При настоящето правителство обосновката за промяна на методиката на финансиране на практика е същата. Споменава се мимоходом и качеството на произвежданите спектакли, макар да не става ясно според какви критерии и по каква методика ще бъде оценявано. При това след като в продължение на четири години театралните мениджъри са били принудени да пренебрегват качеството, за сметка на брой продадени билети. Въвеждането на критерии за качество в тази ситуация е особена форма на политически цинизъм.

Въвеждането на критерии за качество неминуемо води до резонния въпрос за начините и методите за оценка. Възможностите тук не са неограничени.

- Качеството би могло да се оценява в съответствие със зрителския интерес – критерии, който очевидно е изключен в настоящата ситуация
- Оценка може да се изработва съобразно мнението на театралната критика – която обаче е системно унищожавана през последните 20 години, и възстановяването ѝ предполага дълъг период от време
- Качеството би могло да се оценява съгласно номинации и получени награди (твърде малко като брой в страната) и селекции за фестивали

Очевидно е невъзможно да бъдат открити източници на обективна и надеждна информация и оценка по отношение на качеството на българската театрална продукция към настоящия момент. Предвид този факт, неминуемо отново ще се стигне до ситуация, при която значителна част от театрите в страната, особено извънстоличните, ще получат ниски оценки (съгласно критерии, изработени в последния момент), а оттам и редуция в бюджетите (което в крайна сметка е целта на новата реформа, съгласно думите на министъра). Досегашният опит показва, че цялата необходима информация се генерира и

⁶ <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=220726> последно достъпен на 29.09.2013г.

⁷ Вестник Стандарт, бр.6151, от 01.03.2010г., курсив мой, б.а.

обработка от самото Министерство на културата, което я отдалечава значително от критериите за обективност и независимост.

Горният казус бе разгледан така обстойно, тъй като е репрезентативен за начините на формиране и прилагане на политики за култура в България през последните 20 години, както и за аргументите, които се ползват за обосноваване на тези политики. Изобщо реформите в театъра са показателни за липсата на последователно провеждана политика в българската култура с ясни цели и резултати. Дали целта е постигане на максимална запълняемост на залите без да се отчита качеството на театралния продукт? Или целта е високо качество на театралния продукт, без да се държи сметка за това колко зрители влизат в салоните? Или стремежът е да се постигне баланс между двете? И как изобщо е постижим този баланс?

Независимо от отговорите на горните въпроси, давани от различните правителства, аргументите, които се отнасят до размера на бюджета и необходимостта от ограничения са универсални и общовалидни, при това те винаги имат превес над всички приоритети и цели на управлението в областта на културата. Този тип аргументация не се нуждае от допълнителна информация, изследвания или данни – достатъчно е да се знае размера на самия бюджет и да се съобрази становището на Министерство на финансите за разпределението му по приоритети. Срещу този аргумент артистите, неправителствените организации или изследователите не могат обосновавано да се противопоставят.

Очевидно българските политици отдавна са открили решаващия аргумент за (не)провеждане на политики и реформи, поради което други аргументи практически не са им необходими. Това прави напълно излишни всякакви действия или усилия по информационно осигуряване на политиките, изследвания и проучвания, не само в сферата на културата, но и във всички останали сфери. В този смисъл ненужни са и всякакви данни, изследвания и информация за развитието на отделните сектори в културата, за достъпа до култура на населението (било то в младежка възраст или не), ефективността и възвращаемостта на инвестициите в култура и пр. В този смисъл напълно излишни са и всички усилия по съставяне на стратегия за развитието на българската култура. Стратегията спокойно би могла да се вмести в едно изречение: “Българската култура и занапред ще се развива според възможностите на републиканския бюджет, след като бъдат ресурсно осигурени останалите държавни приоритети.”

Чии са тези аргументи обаче? Какъв е техният произход? Очевидно това не са собствени заключения на министрите на културата в настоящето и миналото правителство. Не са необходими задълбочени проучвания, за да се установи, че източник на този аргумент обичайно е Министерство на финансите. Това по традиция превръща българския Министър на културата в медиен посредник на Министерство на финансите по въпросите, които са отнасят до развитието на културата. В продължение на много години в българския политически живот решенията по отношение развитие на българската култура се вземат от Министерство на финансите (МФ), а Министерство на културата (МК) е просто посредник и изпълнител на взетите решения. Малко или много тази ситуация се приема като естествена и от българското общество, предвид тежката икономическа и финансова ситуация на държавата.

Възможна и мислима ли е обаче друга роля на МК? Измежду функциите на Министъра не би ли следвало да бъде и защитата в Министерски съвет и пред МФ на изпълнението на приоритетите заложили в предизборни и управленски програми на управляващата коалиция? Отговорът на този въпрос изглежда очевиден. Но това не е само хипотеза. В новоприетия Устройствен правилник на МК като едно от правомощията на Министъра на културата присъства и “осъществява постоянно сътрудничество с органите на

изпълнителната власт и с органите на местното самоуправление с цел провеждане на ефективна регионална и местна културна политика и **ресурсното ѝ подпомагане**”⁸

Трудностите явно идват тогава, когато се опре до аргументацията – с какви аргументи Министърът на културата би могъл да защитава изпълнението на правителствените приоритети в областта на културата, включително инвестирането на допълнителни средства в тази област с цел – например – насърчаването на достъпа до култура на младежите? И защо почти нито един Министър на културата до сега не е направил достояние на обществеността своите аргументи в защита на изпълнението на правителствените приоритети в областта на културата, а почти всички министри са преповтаряли и изтъквали аргументите на МФ? Отговорът на този въпрос може да се търси в много посоки, включително и в тази, според която реалните приоритети на Правителствата никога не съвпадат с тези, описани в техните предизборни и управленски програми.

Най-простият и очевиден отговор обаче е, че такива аргументи просто не са изработени и министърът (в което и да е правителство) няма как да ги познава. От тук естествено произтича въпроса кой и как би следвало да изработи такива аргументи. Част от необходимите обосновки се съдържат в самата управленска програма (например) на настоящето правителство “Държавност, развитие, справедливост”, в която са включени 20 приоритетни мерки, организирани в три големи направления: “Постигане на национален консенсус за дългосрочна стратегия за развитие и закрила на българската култура”, “Духовна консолидация на нацията” и “Културата – посланик на българската държава в чужбина”.⁹ Очевидно обаче тези аргументи не притежават достатъчна тежест при вземането на конкретни политически решения в областта на културата, особено свързани с ресурсно осигуряване, което бе онагледено чрез цитирания в началото на текста пример.

Друга част от аргументите следва да бъдат изработени в резултат на ефективното функциониране на информационна система, която да осигурява данни и познание за съществуващите в културата актуални процеси и тенденции, както и за възможностите за развитието ѝ. Системното информационно осигуряване би могло да предостави надеждни аргументи в защита на осъществяването на един или друг приоритет в областта на културата. Такава информационна система обаче, макар и проектирана в миналото, на практика вече не съществува.

Информационното осигуряване на политиките за култура обхваща механизмите за *генериране, съхраняване, обработка, анализ и предоставяне* на периодично обновяеми данни (количествени и качествени), за осъществяване на *специализирани изследвания* по теми и проблеми, релевантни спрямо актуалната културно-политическа ситуация, както и *институциите*, ангажирани с тези дейности.

Все по-нарастващо е и значението на аргументираните политики¹⁰ и на европейско ниво. Между целите на първата по рода си Европейска програма за култура в глобализацията се свят е именно подкрепата за разработване на аргументирани политики. Съгласно програмата разработването на такъв тип политики “включва обмен на налична информация, разглеждане на казуси, сътрудничество в методологиите за оценяване и анализ на въздействието. То обаче изисква и преразглеждане, и когато е необходимо,

⁸ Устройствен правилник на Министерство на културата, чл.5, ал.1, т.18, приет с ПМС 176 от 16.08.2013г., обн. ДВ бр. бр. 74, от 23.8.2013 г., курсив мой, б.а.

⁹ Държавност, развитие справедливост. Икономически и социални приоритети на Правителството, Раздел “Развитие и закрила на българската култура. Духовността – национален приоритет”, стр.44-45.

<http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0211&n=67&g=> последно достъпен на 29.09.2013г.

¹⁰ evidence-based policy

подобряване на националната статистическа информация и осигуряване на по-добра съпоставимост на националните статистически данни, съгласувано с ЕВРОСТАТ.”¹¹ Този приоритет не е случайно избран, тъй като стремежът за създаване на общи регулативни механизми за различни аспекти на културните политики на европейско ниво (особено що се отнася до връзките между култура и икономика), неизбежно минава през изграждането на солидна информационна база за провежданите политики на национално ниво. От друга страна става ясно, че след като този приоритет стои на дневен ред, очевидно провежданите до този момент изследователски и оценъчни културно-политически програми не са постигнали напълно своята цел.

На национално ниво в България Европейската програма за култура в глобализацията се свят доведе до разширяване на публикуваните от НСИ изследвания, свързани с културата, както и до включване на България в последния издаден от Евростат справочник “Cultural statistics”, издание от 2011г.¹² Независимо от това обаче, на национално ниво провеждането на аргументирани политики представлява значим проблем, тъй като връзките между Министерство на културата и Националния статистически институт са прекъснати, а институционална инфраструктура, осигуряваща информационно политиките за култура, на практика не съществува. Това води до редица проблеми, преди всичко свързани с (не)възможността и условията за изработване на национална стратегия за развитие на културата в България.

В сферата на политиките за култура се наблюдават някои общи тенденции, които извеждат на преден план и подчертават още повече необходимостта от генерирането на информация и осъществяването на изследвания: оттеглянето на държавите от пряко управление в сферата на изкуствата и отделянето им “на една ръка” прави значимо експертното начало; принципът на децентрализация извежда на преден план необходимостта от генериране на съпоставими данни между отделните сфери (видовете изкуства и културно-историческо наследство) и нива на управление (местно, регионално, национално, международно); намаляващите обществени ресурси поставят остро въпроса за тяхното ефективно разходване, а от тук и проблема за изработването на критерии и индикатори за ефективност; все по-често се заявява необходимостта от провеждане на аргументирани политики¹³, от тук и необходимостта от осигуряване на данни, информация, аргументи и доказателства в полза на ефективността от прилагането на една или друга програма. Конкретно в българската ситуация следва да се обърне внимание върху новата практика на изготвяне на бюджети в сферата на културата, т.нар. бюджет в програмен формат, базиран на принципа на стратегическото планиране и включваща система за мониторинг и контрол на осъществяването на поставените цели.¹⁴ Тази нова практика налага Министерството да посвети специални усилия за набирането на конкретни данни и информация по отношение напредъка по заложените стратегически и оперативни цели.

Необходимостта от по-разширено и задълбочено познаване на “културата” от страна на “управляващите я” се подчертава и от редица изтъкнати изследователи в тази сфера: “Трябва да узнаем повече за “културата” – независимо от това как я дефинираме в локален, регионален, национален и глобален контекст – както количествено, така и качествено (...). Това ще изисква култура на изследванията и развитието на знанията, която е култура на участниците в процеса, и включва както изследователска експертиза “отгоре

¹¹ http://sic.mfa.government.bg/images/content/1167/com_2007_242_bg_acte_f.pdf, стр.15, последно достъпен на 20.09.2013

¹² http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-374/EN/KS-32-10-374-EN.PDF, последно достъпен на 20.09.2013

¹³ evidence-based policy

¹⁴ Първият такъв бюджет е за периода 2007 – 2009г. “Форма на проектобюджет за 2008г и прогноза за 2009 и 2010г. в програмен формат” на <http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=235&sp=0&t=0&z=0>, последно достъпен на 20.09.2013

надолу”, така и местно знание и експертиза “отдолу нагоре”. Това налага и големи усилия при “превода” и приложението на най-добрите концептуални и теоретически работи в сферата – от културологията, антропологията, икономиката, социалната и културна география, социалната теория - в политически релевантни и легитимни форми”¹⁵

От друга страна се отчита и активизиране и интензифициране на интереса инвестициите в изследванията върху политиките за култура: “Правителствените агенции в много страни изграждат наново своя изследователски потенциал, след периоди, в които този изследователски потенциал е оставян неизползван (напр. Съветът по изкуствата на Великобритания и Канадския Съвет); в други страни изследователски потенциал се изгражда за пръв път, често под наименованието “културни обсерватории”; а нарастването на транс-националните правителствени организации (напр. Съвета на Европа, Европейския съюз, завръщането на ЮНЕСКО в полето на културната политика чрез темата за културното развитие) изгражда, до известна степен, едно повишено търсене на сравнителни изследвания и обмен на информация като предпоставка за съвместни, международни проекти.”¹⁶

Същевременно обаче в областта на информационното осигуряване и изследванията в културно-политическата сфера се очертават и някои общи проблеми, като липса на общосподелени дефиниции, общоприети методологии, критерии, индикатори и модели. Самите политики се характеризират от една страна като твърде различаващи се – между отделните страни (даже в рамките на ЕС), региони, между отделните сектори на културата и т.н., а от друга страна се набелязват редица сходни принципи – децентрализация, инвестиции в развитие на културните индустрии, опазване и насърчаване на многообразието и др. Всички тези проблеми изискват специално внимание и ресурси за решаването си.

Понятието за “информационно осигуряване на политиките за култура” включва дейности по

⇒ *генериране, съхраняване, обработка, анализ и предоставяне* на периодично обновяеми данни (количествени и качествени)

⇒ *специализирани изследвания* по теми и проблеми, релевантни спрямо актуалната културно-политическа ситуация, както и

⇒ *институциите*, ангажирани с тези дейности.

Крайна цел на информационното осигуряване е да позволи да се вземат оптимални и максимално ефективни, адекватни на ситуацията политически решения. Това предполага процес на изработване на алтернативи за решение, оценка и избор между тях. Изработването на алтернативи и оценката им в голяма степен зависи от наличната и достъпна информация за дадената област.

Информационното осигуряване има съществено значение за няколко управленски функции на национално ниво, т.е. функции на политиката:

1. Стратегическо планиране. Това включва преди всичко определяне на целите и задачите на провежданата политика: осъществява се съгласно идеите и убежденията на дадена политическа сила и съгласно специфичните характеристики

¹⁵ Mercer, Colin. “From Data to Wisdom: Building the Knowledge Base for Cultural Policy”, Insight No 3, Amsterdam & Bucharest: Policies for Culture.org., 2004 http://www.policiesforculture.org/insight/insight3_mercer.html , последно достъпен 21.09.2013

¹⁶ Schuster, J. “Informing Cultural Policy: The Research and Information Infrastructure” (New Brunswick: Center for Urban Policy Research, 2002), The Pew Charitable Trusts, 2002, стр.10

в дадена обществена сфера, което определя и възможностите за осъществяване на тези идеи. До колко една политическа сила ще успее да реализира своите идеи (идеали) зависи от това до колко добре познава въпросната сфера (институциите, процесите, нормите и правилата, практиките, актьорите в нея), а от тук и до колко ще успее да изработи ефективни инструменти за въздействие върху нея. Тук е необходимо общо познаване на цялото поле и общи възгледи за възможностите за промяна. Такива общи познания и възгледи се формират у две категории актьори в сферата на културата: управляващите от една страна и изследователите на културата от друга.¹⁷ Критичната позиция на изследователя на културата е необходим коректив по отношение позицията на политическите актьори.

2. Оперативно планиране. Тук влиза определянето на начините за постигане на целите. Функциите на информационното осигуряване по отношение на тази категория включват предоставяне на данни и информация за наличните ресурси (финансови, човешки, материални), за процесите и механизмите на тяхното използване, процедури и технологии и пр.

3. Мониторинг и контрол. Включва процедури по текущо проследяване на определени целеви индикатори (за дейности, събития, тенденции, продукция) в културата и установяване на степен на съответствие спрямо предварително заложиени цели и задачи. Необходимата информация тук се набавя съгласно предварително формулирани критерии, които да позволява да се оцени напредъка по отношение на една или друга цел (конкретен пример са индикаторите, заложиени в програмния бюджет на МК)

4. Отчитане и оценка. Тук се включва цялостна информация и оценка на средата за определен период (напр. един мандат) с оглед постигнатите промени, както и преосмисляне на целите с оглед постигнатите резултати.

Характерно за българския културно-политически контекст обаче е, че както стратегическото планиране, така и отчитането и оценяването, съзнателно или несъзнателно, се пренебрегват и информационното осигуряване се свежда до доставяне на техническа информация, свързана с оперативно планиране и контрол, а дори и тази информация е не достатъчно обхватна, надеждна и достоверна. Източникът ѝ винаги е самото Министерство на културата, което не предоставя възможности за верификация и проверка. Липсва институция или отдел, който да има ангажимент да съхранява наличната информация и да поддържа информационни масиви. Поради това липсват и бази данни, свързани с развитието на културата в България през последните 20 години. Тези липси водят до особено състояние на невежество при провеждането на политики, което ги обрича многократно да повтарят едни и същи действия, без да познават или помнят вече натрупания опит. Пример в това отношение са многобройните неуспешни опити за изработване на Стратегия за развитие на българската национална култура. Вместо да стъпи върху натрупания опит и познание, всеки следващ екип на МК започва работата по стратегията наново и от нула. Липсата на памет в системата обаче обрича тези усилия на неуспех.

¹⁷ «Съществува и десета позиция, и тя е позицията на изследователите на културата и техните институции. Спецификата на тази позиция е определена от спецификата на интереса, който имат изследователите към културните проблеми. От една страна може да се каже, че изследователят на културата не е засегнат пряко от политическите решения, които касаят изкуствата. От друга страна, той има правото и задължението да участва в културно-политическите процеси от своята собствена експертна позиция (а не от позицията на потребител, примерно) тъй като е компетентен и подготвен за това. Може да се каже, че изследователят няма залог в играта, но има правото да определя нейните правила и по този начин се включва в нея. В този смисъл позицията на изследователите на културата и техните институции е над-позиция.» Попов, Л. «Десетте позиции на участие», непубликуван текст по проект «Технологичен парк Култура»

Системата за информационно осигуряване на политиките за култура има три основни компонента:

- Корпус от статистически и количествени данни, осигуряващи базова информация за състоянието на сектора, изградени на основата на предварително изработена рамка от индикатори; някои от основните области, които следва да бъдат покрити са финансиране, заетост, инфраструктура, производство, разпространение и потребление на културна продукция
- Корпус от интерпретации и изследвания по специфични теми. Това включва анализи и прогнози – интерпретация на количествените и статистически данни; отчитане, проследяване и прогнозиране на основни тенденции в развитието на отделните сектори; осъществяване на целенасочени наблюдения и изследвания по актуални проблеми на българската култура
- Корпус документални материали – изграждането и поддържането на публичен архив, съдържащ възможно най-пълен набор от документални материали за състоянието на културата през различните периоди, провежданите политики и резултатите от тях.

От особено значение в случая са взаимоотношенията между тях, които трябва да осигуряват безпроблемно протичане на *процес*, който има няколко стъпки: започва от *идентифицирането на цел или проблем*, минава през *набирането на данни*, *интерпретацията и анализирането им*, през *превеждането им на политически релевантен език*, *въвеждането им като аргументи в политическия процес до вземането на информирани културно-политически решения*. Взаимоотношенията между конституентите могат да бъдат институционализирани по различен начин. Шустър прави най-пълния до момента преглед на различните модели за такава институционализация.¹⁸

По-долу ще бъде разгледано накратко актуалното състояние на основните елементи от информационната система в българска среда.

1. Статистически данни

През нерегулярни периоди Министерство на културата публикува на своя уеб-сайт¹⁹ количествени данни за определени сектори, най-вече сценични изкуства, като те включват данни по показателите брой представления, брой посетители, собствени приходи, трансфери по договори за смесено финансиране с общините, среден брой посетители за едно представление. Данните се отнасят само за държавните сценични културни институти, и не включват информация за общинските, частните или неправителствените сценични организации. Статистическите таблици, предвидени в Дирекция “Културно наследство”, в отделите “Музейна дейност, изобразителни изкуства и литературно наследство” и “Недвижимо културно наследство” към настоящия момент са празни²⁰. Липсва информация по отношение приетите и завършили възпитаници на училищата по изкуствата по години. Липсват каквито и да било данни за частните галерии в страната. Липсват публикувани данни от дейността на Регионалните експертно консултантски центрове “Читалища”. Липсват информации и оценки за наличната инфраструктура за култура на територията на страната. Липсва информация и резултати от предвидените в Устройствения правилник периодични проучвания и анализ на текущия литературен и книжовен живот. Списъкът с липсваща информация може да бъде продължен, като

¹⁸ Schuster, J. “Informing Cultural Policy: The Research and Information Infrastructure” (New Brunswick: Center for Urban Policy Research, 2002), The Pew Charitable Trusts, 2002

¹⁹ <http://mc.government.bg>, последно достъпен 20.09.2013

²⁰ <http://mc.government.bg/page.php?p=58&s=429&sp=0&t=0&z=0>, последно достъпен 20.09.2013

цялостното впечатление е за оскъдно информационно осигуряване, което не позволява да се създаде изчерпателна обща представа за нито една област от българската култура.

Изпълнителна агенция Национален филмов център (ИА НФЦ) от своя страна публикува относително изчерпателни данни за финансираните чрез конкурсни сесии на НФЦ филмови проекти, проекти за разпространение, показ и промоция на български филми, за произведените български филми от 1992г. насам, провеждащите се в страната кинофестивали. ИА НФЦ поддържа актуални регистри за филмовите продуценти, филмовите разпространители, лицата, осъществяващи показ на филми, киносалоните, филмите, получили виза за разпространение и показ, чуждите продукции и копродукции с български продуценти. НФЦ поддържа една от най-пълните бази данни, в сравнение с останалите изкуства, като единствената по-значима липса е системна информация за потреблението – т.е. за публиките на подкрепените от НФЦ филмови продукции. Прави впечатление и липсата на информация за българските филми, създадени без субсидия от НФЦ (независимо от относително малкия им брой).

Освен самото Министерство, Националният статистически институт (НСИ) е основната институция, която периодически събира и публикува статистически данни за култура. Този процес започва през 60-те, като основната рамка за организация на статистическите данни е претърпяла незначителни промени оттогава, макар през годините да са били включвани и допълвани нови индикатори.²¹

Неговата дейност се регулира основно от Закона за статистиката²², определящ механизма по който се съставя Националната програма за статистически изследвания. Тази програма се приема от Министерски съвет (МС) и определя темите и периодичността на статистическите изследвания, които се осъществяват ежегодно. За да бъде осъществено едно изследване, то трябва предварително да бъде заложено в програмата. Предложения за включване на изследвания в програмата могат да правят органите на статистиката и други заинтересовани институции, които се нуждаят от определена информация. (Закон за статистиката, чл.15, 16, 17). От своя страна *органите на статистиката са* “Националният статистически институт и съответните структурни звена в министерства, ведомства и други централни и териториални органи на изпълнителната власт, които извършват статистическа дейност” (чл.3 ал.2). Тези органи практически осъществяват статистическите изследвания. В МК не съществува орган на статистиката, което на практика означава, че връзките между МК и НСИ остават, до голяма степен фрагментаризирани. Не са констатирани случаи в последните 20 години МК да поръча специално статистическо изследване към НСИ по какъвто и да било проблем.

Необходимо е да се подчертае факта, че НСИ към момента набира – но не публикува – един не малък обем от данни за сферата на културата. Обработката, използването и публикацията на тези данни обаче е в пряка зависимост от волята на Министерството на културата, което от своя страна остава напълно пасивно. Това прави достъпа до данни изключително труден, а алтернативните интерпретации невъзможни.

Така, при нерегулярни връзки между двете ведомства и поради неотчитането на приоритетна значимост на културата от страна на МК и НСИ, както и поради ограничения в бюджетите на двете институции, статистическите изследвания за култура към настоящия момент в България са в незавидно състояние. Данните от специализирани изследвания обхващат основно дейността на държавните културни институции (библиотеки, читалища, музеи, кина, театри, радио, телевизия) производството на филми и издаването на периодични и непериодични издания. При това тези изследвания са се провеждали

²¹ Повече за статистиката за култура в: Александрова, Т. и Юлия Петрова “Националната статистика за култура в България”, бюлетин Култура, издание на НФК, бр.2, стр.7-19 http://ncf.bg/wp-content/byuletin_br2.pdf, последно достъпен на 20.09.2013

²² Закон за статистиката, обн. в Държавен вестник, бр.57 от 25 юни 1999г.

ежегодно до 2000г., до когато НСИ издава и специализиран бюлетин “Култура”. След 2000г. те започват да се провеждат в различните сектори през две или през три години чрез попълване на статистически формуляри.²³ За всеки е ясно, че при такава периодичност в съвременния бързо променящ се свят трудно могат да се наблюдават и проследяват никакви тенденции, явления и развития, на основата на които да се формират и прилагат политически мерки. По отношение на потреблението в последните години се наблюдава положителна тенденция за осъществяване на специализирани изследвания за участие на населението на възраст 25-64 години в културни дейности и събития²⁴. В тези изследвания са включени потреблението на сценични изкуства, кино, културни забележителности, книги и вестници, участие в дейности на самодейни групи, хоби сдружения, клубове по интереси. Нерегулярното провеждане на тези изследвания (осъществени през 2007 и 2011г.) и ограниченият им обхват (напълно изключено е потреблението на визуални изкуства, например) обаче прави трудна цялостната ориентация в потребителските тенденции и нагласи по отношение на културата.

В допълнение поради преди всичко финансови (!) причини от 2000г. насам статистически справочник “Култура” спира да излиза, а публикуваните данни за сферата на културата са със съвсем ограничен обхват и различна периодичност²⁵. От 2000 до 2005г. не са обновявани данните за театри, кина и читалища. НСИ предвижда 5-годишен срок за обновяване на тези данни. Отново след 2000г. НСИ отчита само библиотеките с над 200 000 тома. По думите на един от бившите министри на културата: “Не мога да ви кажа защо, но някой в крачка е решил от 2002 г. да не ползваме услугите на Националния статистически институт, който може да ни даде ясна картина какво е посещението в нашите музеи. Сега възстановяваме контактите и вместо да правим в министерството нова структура, това е една услуга, която ще ни покаже какво се случва в България. Колко са галериите, имаме много творци, които са със свободна професия. Има опити за създаване на частни театрални трупи и т.н.”²⁶ Със съжаление трябва да се отбележи, че това положение се е променило твърде слабо и е валидно и към настоящия момент. Промяната е настъпила от влизането на страната в ЕС през 2007г. и е свързана с изискванията на Евростат. Т.е. данните, които НСИ произвежда за българската култура са с външен адресат и не са предназначени да осигуряват информационно националните политики за култура. Това може да се установи и по липсата на цитирания на данни от НСИ във всички програми, бюджети, отчети на МК – единствените данни там са от собствени източници.

Освен от специализираните изследвания, данни за култура могат частично да се набавят и от други изследвания на НСИ: Преброяване на населението, Изследване „Бюджет на времето на населението”, Изследване на домакинските бюджети, Изследване на работната сила, Изследване Национални сметки, Статистика на образованието и др.²⁷ Но при тези изследвания също съществуват проблеми – не всички се провеждат ежегодно, изискват се специализирани знания за разчитането им, често културата попада в графата “други”, което прави трудно или невъзможно установяването на необходимите цифри. Без да се навлиза в повече детайли ще бъдат набелязани накратко полетата от културата, в които дори количествена статистическа информация почти напълно липсва в публичното пространство:

²³ Александрова, Т. И Юлия Петрова “Националната статистика за културата в България”, Информационен бюлетин Култура, издание на Национален фонд Култура, бр.2, 2008г., стр. 7-19, http://ncf.bg/wp-content/byuletin_br2.pdf, последно достъпен на 10.09.2013

²⁴ <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=24>, последно достъпен на 10.09.2013

²⁵ вж. <http://www.nsi.bg/SocialActivities/Culture.htm>, последно достъпен на 10.09.2013

²⁶ “Започваме битка с пиратите в културата”, интервю във в-к “Банкеръ” с министъра на културата проф. Ст. Данаилов, бр.1, 07.01.2006г.

²⁷ вж. Каталози на статистическите издания, <http://www.nsi.bg/>, последно достъпен на 20.09.2013

- голяма част от частния сектор в културата (частни галерии, театри, кина, продуцентски компании и др. институции, тяхното производство и потребление)
- не се обхваща неправителствения сектор;
- не се обхващат изобщо фестивалите (международни, национални, регионални), чиито брой в България никак не е малък;
- голяма част от културните индустрии остават незабелязани за статистиката и респ. за МК (особ. пазара на звукозаписната индустрия, филмовата индустрия, индустриите на забавлението);
- не се обхваща културния туризъм, който генерира не малка част от приходите, особено в областта на културното наследство;
- не се отчитат приходи от спонсорство (общо и по сектори);
- не се обхващат “самонаети” – отделни художници, артисти, музиканти и др.
- Данните за потреблението на култура са твърде оскъдни и нерегулярни
- голяма част от пазара на културни продукти и услуги остава в сянка

Несъмнено позитивно развитие е реализиращото се вече хармонизиране на индикаторите и класификациите на НСИ с тези на Евростат. За целите на информационното осигуряване на националните политики за култура обаче от по-голяма важност би било възстановяването на връзките между МК и НСИ.

2. Интерпретации и проблемно ориентирани изследвания

По отношение реализацията на проблемно ориентирани изследвания, анализи и прогнози в областта на културната политика, като основен агент отново се явява самото МК. Тъй като само то разполага безпрепятствено с относително пълни базисни данни, следва, че само експерти от системата на Министерството на културата биха могли да осъществяват адекватни широкообхватни анализи. За съжаление обаче това не се прави за нуждите на националната културна политика.

Що се отнася до вътрешния изследователски капацитет и ресурси - тревожен факт е закриването през 2006г. на отдел Анализи и прогнози в МК, който е създаден през 2000г. като наследник на закрития Институт по културознание²⁸. Към момента анализи, прогнози и експертни доклади се подготвят от отделните дирекции само при конкретни случаи, във връзка с конкретни програми или при поискване от външни организации. Като конкретен пример могат да бъдат посочени материалите, подготвяни за целите на изработването на национална стратегия за развитие на културата²⁹. Важно е да се отбележи, че част от материалите по разработваната стратегия вече са били публикувани от участници в работните групи по подготовка на стратегията³⁰.

Не може да се пропусне споменаването и на другите агенти, които работят в това поле – отделни изследвания и анализи през последните 10-15 години са осъществявали Национален фонд Култура (НФК), някои неправителствени организации като Асоциация на културните мениджъри в България, Евро-български културен център, Фамилия от неправителствени организации в Културата, Център за култура и дебат Червената къща, Обсерватория по икономика на културата; отделни изследвания се провеждат и по

²⁸ “Седем от 12-те специалисти от Института по културознание, който ще бъде закрит на 1 януари 2000 г., ще работят в предвиденото ново звено за анализи и прогнози в Министерството на културата. Това заяви министърът Московска по време на парламентарния контрол в отговор на въпрос на депутата Иво Атанасов за закриването на института. Решението е изработено съвместно с Института по културознание, обясни министър Московска.”, Правителствен бюлетин, бр.431, 10.12.1999г.

²⁹ <http://president.bg/cat128/Osnovi-na-nacionalnata-strategia-za-kultura-na-Bulgaria/>, последно достъпен на 10.09.2013г.

³⁰ сп.Орфеева лира, кн.2, 2012г.

различни проекти на Висши учебни заведения: СУ “Св.Кл.Охридски”, Университет за национално и световно стопанство, Нов български университет. В тази група могат да бъдат причислени и изследвания, осъществявани от неформални групи, съставени от университетски преподаватели и практики. Като пример могат да се цитират изследванията, осъществени в рамките на проект “Технологичен парк Култура”, проект “Експертна група за прозрачна и ефективна културна политика” и др. Отделни изследвания са осъществявани и върху общински политики за култура в различни общини (особено във връзка с предстоящите общински кандидатури за титлата Европейска столица на културата), или върху отделни елементи от тези политики. Част от тази продукция би могла да бъде квалифицирана като “сива литература”, а работата на всички институции неминуемо страда от известна фрагментарност и ограниченост поради липса на информация, липса на координация и съгласуваност, както между отделните дирекции в МК, така и между МК и останалите агенти в сектора, а и между самите изследователски групи. В изследователската работа липсва устойчивост, приемственост и взаимнообвързаност. Работата по проект “Експертна група за прозрачна и ефективна културна политика” показва, че е изключително трудно да се получи публично достъпна информация от МК по каналния административен ред.

Всички тези анализи и изследвания би трябвало да служат като коректив на “официално осъществяваните интерпретации” по отношение дейностите и процесите в сферата на културата; вместо това, понеже се оказва, че просто няма на какво да бъдат коректив – голяма част от тях са основен, понякога и единствен, източник на информация по отношение на специфични проблеми на българската култура и културна политика.³¹ Изключително рядка е практиката МК да поръчва, съвместно финансира и дори използва такива изследвания. Нито едно от тях не е било цитирано по никакъв повод в официални програмни или отчетни документи на МК, или в предизборни програми на отделните политически партии. Това дава основание да се счита, че МК няма воля – или способност – да приеме каквато и да било външна гледна точка към своята работа и говори за изключителна изолация и затвореност спрямо всички останали позиции в полето на културата.

3. Публичен архив

По отношение на третия елемент на системата – документацията – може само да се констатира, че не се поддържа архив документи, извън служебния архив на МК, където да има свободен достъп до публични документи, относими към управлението на културата през последните 20 години. Проблем представлява събирането, описването, каталогизацията и дигитализацията на масива в такъв архив. МК не поддържа публично достъпна библиотека или архив на значимите политически документи, данни или изследвания. Действително в последните няколко години бе установена добрата практика основните и по-важни документи на МК, както и медийните материали, свързани с него, да бъдат публикувани на страницата на МК (макар и в неизчерпателен вид)³². Тези

³¹ Примери за това са изследването на НЦИОМ “Културни нагласи и потребление на културни продукти на българите”, изготвено по поръчка на Национален фонд Култура през 2005г., Информационен бюлетин “Култура”, <http://ncf.bg/wp-content/buletin-nr1.pdf>, стр.10-28, последно достъпен на 10.09.2013г.; “Профил на културния мениджър/предприемач в България или изкуството да управляваш”, изследване, проведено по поръчка на Асоциацията на културните мениджъри в България, <http://www.culturalmanagers.org/>, С.2007, последно достъпен на 10.09.2013г.; Юридически и икономически доклади по проект “Технологичен парк Култура”: Марков, Емил и Иван Кабаков. «Правни възможности за финансиране на културата», София, 2001, http://www.tpc.cult.bg/doc/TPK1_Pравни_vyzmoznosti.rtf, последно достъпен на 10.09.2013г.; Томова, Биляна. «Финансиране на изкуствата/културата в България – между държавата и пазара», София, 2001 <http://www.tpc.cult.bg/doc/TPK1_Finansirane_na_izkustvata.doc, последно достъпен на 10.09.2013г.

³² <http://mc.government.bg>, последно достъпен на 29.09.2013г. и др.

документи обаче се отнасят предимно до текущата работа и текущия състав на Министерство на културата. В ЦДА документите попадат едва след изтичане на 10 годишен период, като съществува риск част от тях да не бъдат заведени там, като напр. редица количествени данни или проучвания по конкретни проблеми. Така се оформя един период от приблизително 9 години, за който се оказва много трудно да се набави информация от документални материали. Допълнително затруднение е и достъпа на хора извън МК до документацията по отношение на публичните политики в тази сфера. Това води до липси и бели полета в историята на осъществяване на реформите в културата в един толкова близък до нас период.

Провежданите от българските правителства през последните 20 години политики за култура са непълноценни, тъй като не осъществяват една от ключовите функции на всяко управление: стратегическо проектиране и планиране. Тези две дейности обаче са възможни само ако има необходимата степен на познаване на характеристиките, процесите, явленията, структурите и моделите в сферата на културата. А това предполага наличието на съответната степен на информационно осигуряване с количествени и качествени данни, изследвания, анализи и прогнози. Отказът от изработване на стратегии и визии за бъдещото развитие на културата след 1990г. обаче прави информационното осигуряване излишно.

Актуалната ситуация в България, свързана с информационното осигуряване на политиките за култура, може да се характеризира като напълно затворена и централизирана. Функциите по регулярно генериране на количествени и качествени данни, както и по осъществяването на проблемно ориентирани изследвания за целите на политиките са изцяло концентрирани в рамките на Министерство на културата. Нещо повече – въз основа на наличните документи може да се заключи, че голяма част от тези функции не се осъществяват практически. Тази особеност се дължи преди всичко на скъсяването на хоризонта за планиране и концентриране на всички цели в настоящето. Независимо от задължението за изготвяне на бюджет в програмен формат за период от три години, на практика планирането на финансовите средства се осъществява само в рамките на една година.

Информационното осигуряване е толкова по-необходимо, колкото по-дълъг е хоризонтът на планиране. При положение, че той е свит до рамките на предстоящата бюджетна година, при това с определен разходен таван, информационно осигуряване не е необходимо, тъй като целта е не развитие в каквато и да било посока, а запазване на статуквото.

Тази политика води до драстичен спад в потреблението на култура, загуба на аудитории³³, и в крайна сметка загуба на културен капитал. Всички тези проблеми не могат да бъдат решени единствено чрез средствата на информационното осигуряване. Информационното осигуряване не може да зададе хоризонт или визия за развитие, не може само по себе си да предопредели конкретните цели и програми, необходими за осигуряването на устойчиво развитие. Осигуряването на надеждна, регулярна и изчерпателна информация обаче може значително да разшири възможностите за идентификация на основните актуални проблеми в българската култура и изработване на адекватни стратегии и мерки за справянето с тях. Може също така, при формулиране на визия за развитието, да подпомогне процеса на разработване на пътища и методи за реализирането на тази визия. При разширяването на обхвата на потребителите може да допринесе за подобряване на мениджмънта на културните институции, както държавни и общински, така и частни и неправителствени. Може да има решаващ принос при

³³ Според последното изследване на Евростат от 2011г. България е на последно място по потребление на всички видове изследвани изкуства, с изключение на четенето на книги - http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-374/EN/KS-32-10-374-EN.PDF, последно достъпен на 10.09.2013г.

изработването на аргументи в защита на осъществяването на управленските програми на българските правителства в частта им за култура.

Стабилната система на информационно осигуряване изисква като предпоставки:

- ⇒ Стабилна политическа среда
- ⇒ Относителна устойчивост на целите на културното развитие
- ⇒ Припознаване на културата като един от политическите приоритети и област, която има важно значение за общественото развитие като цяло
- ⇒ Устойчиви институции и механизми за генериране, обработка, анализ и превод на данни
- ⇒ Устойчиво възпроизводство на капацитета за осъществяване на проблемно ориентирани изследвания
- ⇒ Възможности за натрупване във времето, съхраняване и осигуряване на максимално широк достъп до информация относно развитието на културата в страната
- ⇒ Разширяване на кръга от потребители, ползващи се от информация свързана с актуалната ситуация на културата в страната

Възможността да се изработи аргументирана национална стратегия за развитието на българската култура минава през постигането на консенсус върху общосподелена визия, цели и приоритети, но и през внимателна оценка и анализ на актуалното ѝ състояние, основани върху цялостно познание за културната сфера.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Александрова, Т. И Юлия Петрова “Националната статистика за култура в България”, бюлетин Култура, издание на НФК, бр.2, стр.7-19 http://ncf.bg/wp-content/byuletin_br2.pdf, последно достъпен на 20.09.2013

Артистите да спрат смешния плач, интервю с министър Вежди Рашидов, Вестник Стандарт, бр.6151, от 01.03.2010г.

Възгледите на един министър за театралното творчество, http://www.webcafe.bg/id_1774391163, последно достъпен на 29.09.2013г.

Данаилов, Ст. Започваме битка с пиратите в културата, интервю във в-к “Банкеръ” с министъра на културата проф.Ст.Данаилов, бр.1, 07.01.2006г.

Държавност, развитие справедливост. Икономически и социални приоритети на Правителството. <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0211&n=67&g=> последно достъпен на 29.09.2013г.

Европейска програма за култура в глобализация се свят, http://sic.mfa.government.bg/images/content/1167/com_2007_242_bg_acte_f.pdf, стр.15, последно достъпен на 20.09.2013

Закон за статистиката, обн. в Държавен вестник, бр.57 от 25 юни 1999г.

Културни нагласи и потребление на културни продукти на българите, изследване на НЦИОМ, изготвено по поръчка на Национален фонд Култура през 2005г., Информационен бюлетин “Култура”, <http://ncf.bg/wp-content/buletin-nr1.pdf>, стр.10-28, последно достъпен на 10.09.2013г.

Не може културата да не е на пазара, а да я храним, интервю с министър Вежди Рашидов, в-к 24 часа, 04.09.2009г. , <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=220726> последно достъпен на 29.09.2013г.

Основни данни за културата в Република България през 2012 година, издание на Национален статистически институт, 2013г., http://www.nsi.bg/EPDOCS/Culture2012_NLCAF9M.pdf

Отчет на правителството за първите сто дни “100 мерки за 100 дни” 13.09.2013г., <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0211&n=74&g=>, последно достъпен на 29.09.2013г.

Петър Стоянович: възстановихме диалога с неправителствения сектор и гилдиите, пресконференция на Министъра на културата по повод 100-те дни на управление, <http://mc.government.bg/newsn.php?n=3855&i=1>, последно достъпен на 29.09.2013г.

Профил на културния мениджър/предприемач в България или изкуството да управляваш, изследване, проведено по поръчка на Асоциацията на културните мениджъри в България, <http://www.culturalmanagers.org/>, С.2007, последно достъпен на 10.09.2013г.;

Устройствен правилник на Министерство на културата, чл.5, ал.1, т.18, приет с ПМС 176 от 16.08.2013г., обн. ДВ бр. бр. 74, от 23.8.2013 г

Форма на проектобюджет за 2008г и прогноза за 2009 и 2010г. в програмен формат, на <http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=235&sp=0&t=0&z=0>, последно достъпен на 20.09.2013

Чалъков, Ив. и др. “Икономически принос на авторскоправните индустрии в България”, УИ Стопанство, С.2007

Cultural Statistics, 2011. EUROSTAT Pocket book, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-374/EN/KS-32-10-374-EN.PDF

De Vibe, M., Hovland, I. and Young, J. Bridging Research and Policy: An Annotated Bibliography (Overseas Development Institute Working Paper 174), 2002: www.odi.org.uk/RAPID/Projects/R0040a/Biblio_Intro.html

Mercer, Colin “Towards Cultural Citizenship: Tools for Cultural Policy and Development”, The Band of Sweden Tercentenary Foundation, 2002, pp.XV

Mercer, Colin. “From Data to Wisdom: Building the Knowledge Base for Cultural Policy”, Insight No 3, Amsterdam & Bucharest: Polices for Culture.org., 2004 http://www.policiesforculture.org/insight/insight3_mercer.html,

Schuster, J. “Informing Cultural Policy.Data, Statistics, and Meaning”, UNESCO International Symposium on Culture Statistics, Montreal, 2002

Schuster, J. “Informing Cultural Policy: The Research and Information Infrastructure” (New Brunswick: Center for Urban Policy Research, 2002), The Pew Charitable Trusts, 2002

Selwood, Sara “Beyond statistics? The politics of data collection in the English cultural sector” UNESCO International Symposium on Culture Statistics, Montreal, 2002

Уеб-адреси:

Българска асоциация на младежките работници, <http://www.bgamr.org>

Министерство на културата <http://mc.government.bg>

Национален статистически институт, <http://www.nsi.bg>